

18 'o Sepitema, 2018 [ENGLISH](#) Na'e fakaha 'e he 'Eiki Palemia, Hon Samuela 'Akilisi Pohiva, 'a 'ene laumalie lelei ki he ola 'o e Fakataha Fakata'u hono 49 'a e Kau Taki 'o e Tuku Fonua 'o e Pasifiki (PIF) na'e fakahoko ki Naulu 'aho 3 ki he 6 'o Sepitema, 2018.

Na'a ne me'a 'o pehe, "Oku ou fiefia he ola 'o engaahi alelea na'e fakahokó lolotonga 'a e Fakataha 'a e Kau Taki 'a ia na'e fakafou mai he 'Lipooti 'o e Fakataha' (*Forum Communiqué*). Ko e ngaahi aleá na'e fai na'e ma'uloloa, faka'auliliki pea ki'i faingata'a he taimi 'e ni'ihi. Ka 'i he'ene a'u ki he faka'osi 'o e fakataha na'e fai e felotoi mo e femahino'aki 'a e Kau Taki".

Na'a ne toe me'a 'o pehe, ko e ngaahi alea fekau'aki pea mo e "Fakafepaki'i 'o e Feliliuaki 'o e 'Ea" na'e faingata'a taha ki he kau Taki he na'e fiema'u 'e ha ni'ihi ke ngaue'aki ha ngaahi lea fefeka ka 'i he taimi tatau na'e 'i ai e ni'ihi ne nau fakafepaki'i pea ne iku pe ki ha felotoi 'a e ongo fa'ahi. Ka na'a ne pehe, "Neongo e ngahi fefaikehekehe'aki na'e iku lototaha 'a e kau Taki 'o e Tukuifonua Memipa ki he ui mo e kole ki he Pule'anga 'Amelika ke nau foki 'o kau ki he "Aleapau Fekau'aki mo e Feliliuaki 'o e 'Ea" pe *Paris Agreement on Climate Change*".

Na'e toe me'a e 'Eiki Palemia 'o pehe na'e kau 'a hono fakapaasi 'e he Kau Taki 'a e "Talafakahahaa 'o Boe" (*Boe Declaration*) he ngaahi makamaile 'o e Fakataha hono 49. Na'a ne me'a 'o pehe, "Na'e toe fakapapau'i ai 'e he Kau Taki 'a e totonu mo e tau'atina 'o e pule'anga 'o e ngaahi fonua memipa kotoa pe 'o e Kautaha Fakafonua 'o e Pasifiki, ke ne faitu'utu'uni ki he ngaahi me'a 'oku nau loto ke hoko honau fonua 'o tau'atina mei ha kaunoa mei tu'a. Pea 'ikai ia ko ia, pe na'a nau toe fakapapau'i 'oku tau'atina 'a e ngaahi Pule'anga 'o e tukuifonua ko ia ke faitu'utu'uni fakafo'ituitui pe fakatokolahi 'o fekau'aki mo e malu mo e ma'uma'uluta honau ngaahi fonua". Na'e toe felotoi foki e Kau Taki ki hano fakalahi atu 'a hono faka'uHINGA'i 'o e Malu (Security), ke fakakau atu ki ai 'a e Malu 'a e kakai 'o e fonua 'i he'enu fakafeangai faka'aho, Malu 'a e 'Atakai mo e ngaahi Koloa Fakaenatula, Ngaahi Hia Fakavaha'apule'anga pea mo e Ngaahi Hia 'oku fakafou mai he tekinolosia faka 'initaneti.

Lolotonga 'a e fakataha mo e Kau Takii, na'e fakahoko 'e he 'Eiki Palemia ha'ane me'a ki ha

kaveinga 'e ua. Ko e 'uluaki na'a ne me'a 'o fakafong'a 'i 'a e Fakataha 'a e kau Minisita Sipoti 'a e Pasifiki 'a ia kuo nau fokotu'u mai ki he Kau Taki 'o e Pasifiki ke nau poupu'u mu'a: 'a hono fokotu'u 'o ha 'Ofisi Faka-Sekelitali 'a e Kau Minisita Sipoti 'a e Pasifiki 'i Tonga ni; ke fai hano toe huke 'o e Siate 'o e Sipoti 'a e Pasifiki (*Pacific Games Charter*) pea mo e Aleapau mo e tukuifonua 'oku fakahoko ki ai 'a e Sipoti 'a e Pasifiki pea mo e Komiti Sipoti 'a e Pasifiki; pea ke fokotu'utu'u ha founga ngaue mo ha fa'unga fakapa'anga (*funding model*) fo'ou 'o e Sipoti 'a e Pasifiki. Na'e felotoi 'a e Kau Taki ke nau "fakatokanga'i" 'a e ngaahi tu'utu'uni koeni 'a e kau Minisita Sipoti 'a e Pasifiki' 'I he Lipooti 'o e Fakataha (*Forum Communiqué*)).

Ko hono ua, na'a ne toe me'a 'o fakahoko 'a e kole 'a e Pule'anga Tonga ke fakahoko mai ki Tonga ni 'a e Fakataha 'a e Kau Taki 'o e Tukuifonua 'o e Pasifiki 'i he ta'u 2021. Na'e 'osi fakahoko foki 'a e Fakataha ni ki Tonga ni 'i he ngaahi ta'u kehekehe 'e tolu: ko e 1975, 1988 pea mo e 2007. Ko Aositelelia mo Fisi e ongo fonua 'e ua kehe na'e fakahu fakataha atu mo Tonga 'i he kole ke fakahoko ki ai 'a e fakataha 'i he 2021. Na'e 'ohake 'i he fakataha (*bilateral meeting*) 'a Tonga mo 'Aositelelia 'e he 'Eiki Palemia kia Hon. Marise Payne, ko e Minista ki Muli 'a 'Aositelelia, kimu'a pea fakahoko 'a e Fakataha 'a e Kau Taki, pea ne fakaha mai 'e malava ke fai ha holomui 'a 'Aositelelia mei he'ene fokotu'u ka 'oku 'i he Kau Taki pe 'a e fili koia. Na'e fakamahino mei 'Aositelelia 'a 'enau holomui mei he'enau 'uluaki fokotu'u lolotonga 'a e fakataha 'a e Kau Taki. Ka 'i he aofangatuku 'o e fakataha na'e 'ikai ke faitu'utu'uni e Kau Taki pe ko fe fonua 'e fakahoko ki ai 'i he 2021. Ka na'a nau fakamahino 'i Naulu 'e fakahoko ki Tuvalu he 2019 pea ki Vanuatu 'I he 2020.

Lolotonga 'a e ngaahi fakataha kehekehe na'e fakahoko he Fakataha hono 49 'a e Kau Taki 'o e Tukuifonua 'o e Pasifiki pea mo 'ene ngaahi fakataha fakataautaha mo e tukuifonua kehe (*bilateral meetings*) ne ma'u faingamalie ai 'a e 'Eiki Palemia pea mo e kau muimui folau ke kole ha poupuu fekau'aki mo pole 'a e Pule'anga Tonga ke fokotu'u 'a e 'Ofisi Fakahoko Ngaue 'a e Aleapau Fefekakatau'aki 'a e Pasifiki (*PACER Plus Implementation Unit*) 'i Nuku'alofa. Ko e tu'utu'uni aofangatuku ki ai 'oku 'i he aofinima 'o e tukuifonua 'o e Pasifiki 'oku nau memipa 'i he aleapau PACER Plus.

Na'e kau atu 'a e 'Eiki Palemia fakataha mo e ongo 'Eiki Minisita, Hon. Dr. Pohiva Tui'onetoa Minisita Pa'anga mo e PALani Fakafonua mo Hon. Dr. Tu'i Uata, 'Eiki Minisita Fefekatau'aki, Konisiuma, 'Ilo fo'ou mo Ngaahi Ngaue ki he Kakai, ki ha ngaahi fakataha (*bilateral meetings*) pea mo e 'Iunioni 'a 'Iulope, Noauei, Siamane pea mo e Fakafong'a Makehe 'o e Sekelitali Seniale 'a e Pule'anga Fakatahataha.

'I he fakataha mo e 'Iunioni 'a 'Iulope na'e fakamo'oni tohi ai e ongo fa'ahi ki he aleapau fetokoni'aki 'oku fe'unga hono mahu'ainga mo e pa'anga 'iulope (*Euros*) 'e 11.9 miliona ko e tokoni mai 'a 'Iulope ki he polokalama Ma'u'anga Ivi fakafonua, Founga Pule'i 'o e Koloa mo e Pa'anga 'ae fonua, pea mo e Ho'ata ki Tu'a mo e Pule Lelei, 'a e Pule'anga Tonga.

'I he fakataha mo e Pule'anga Noauei na'e fakapapau'l mai ai 'e Noauei 'enau tokoni 'oku fe'unga mo e pa'anga 'Amelika 'e \$2 miliona ki Tonga ni ke langa'i hake 'e Senita FakaPasifiki ki he Ma'u'anga Ivi Fakaenatula (*Pacific Centre for Renewable Energy*) 'a ia na'e 'osi fokotu'u 'e he 'Ofisi Fakasekelitali 'a e Komuniti FakaPasifiki (*Secretariat of the Pacific Community*)).

'I he fakataha mo e Pule'anga Siamane na'e fakapapau'i mai 'i ai 'enau tokoni fakapa'anga mo e fakatekinikale ki he Polokalama Ngaue 'a Tonga fekau'aki mo e Feliliu'aki 'o e 'ea mo e tokoni tatau ki he 'apiako Fokololo (*Tonga Maritime Poly-Technical Institute*).

'I he fakataha mo e Pule'anga 'Aositelelia na'e fakapapau'l mai 'e 'Aositelelia 'oku kei tu'uma'u 'enau ngaahi tukupa fetokoni'aki mo Tonga ni neongo na'e fai e liliu ki he kau Taki fakapolitikale 'o e fonua. Na'e kau 'I he tukupa ko eni 'a e femahino'aki 'oku kau 'a Tonga 'I he ngaahi fonua 'e fakakau atu ki he polokalama ngaue fakataimi fo'ou 'oku ui ko e *Pacific Labour Scheme*, 'a ia 'e fakangaue'l ai e kakai mei Tonga ni 'oku na'u ma'u ha taukei-ngaue 'I he ngaahi mala'e kehekehe. ('Oku kehe foki 'a e polokalama fo'ou ko eni mei he *Seasonal Workers Program* 'a ia 'oku lolotonga ma'u ngaue ai e kakai Tonga tokolahi he tolofo'l'akau he ngaahi faama.)

'I he fakataha mo e Fakafofonga Makehe 'a e Sekelitali Seniale 'o e Pule'anga Fakatahataha, na'e fakapapau'l mai ai 'e Fekitamoelea Katoa 'Utoikamanu ki he 'Eiki Palemia 'oku kei tu'uma'u pea 'e fakalahi mai 'a e ngaahi polokalama tokoni 'a e ngaahi va'a 'o e Pule'anga Fakatahatah ki he Pule'anga Tonga. Na' e fakamalo'ia foki 'e he 'Eiki Palemia e ngaahi lelei kotoa pe 'oku fakahoko 'e Fekitamoelea mei he Pule'anga Fakatahataha pea ko e taha ia e ngaahi me'a o'oku polepole ai e Pule'anga Tonga. .

Ne toe me'a atu foki 'a e 'Eiki Palemia pea mo e kau muimui folau ki ha fakaafe mei he komiuniti Tonga 'I Naulu ki ha houa 'ilo efiafi 'i he 'aho 4 'o Sepitema. Ko e komiuniti Tonga 'i

Naulu 'oku taki ai 'a Dr. Sililo Tomiki, ko e Toketa Pule tutuku mei he Va'a Nifo 'o e Falemahaki Vaiola, tokoni ki ai 'a Vili Malupo mei he Falema Rainbow 'i Nuku'alofa pea mo Semisi Ma'u, ko e ako tutuku 'o e Kolisi ko Tupou 'a ia ne 'ave 'e Faifekau Feke Kamitonu ki Naulu ke ne faiako'i 'a e ngaahi ifi palasa mo e hiva 'a e ngaahi siasi 'i Naulu. Na'e mafana mo fakafiefia 'aupito 'a e feohi mo e ma'ume'atokoni na'e fai pea na'e fakahoko 'e he 'Eiki Minisita Pa'anga ha lea fakamalo kia Toketa Sililo Tomiki mo e kainga 'o fakafofonga'i e 'Eiki Palemia mo e kau muimui folau.

NGATA'ANGA

Issued by the: *The Prime Minister's Office, P.O. Box 62, Nuku'alofa, Tonga.* **Tel:** (676) 24 644

(676) 23 888; *For media enquiries*

Email:

pressoffice@pmo.gov.to

Website

:
www.pmo.gov.to